

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.5.13>

СІМЕЙНЕ ПРАВО ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ОКРЕМІ ДУМКИ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ВИКЛАДАННЯ

Простибоженко Олег Сергійович,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу забезпечення інтеграції академічної
та університетської правової науки та розвитку юридичної освіти
Київського регіонального центру Національної академії правових наук України

Стаття присвячена дослідженню особливостей сімейного права як галузі права, які мають вплив на ефективність викладання сімейного права як навчальної дисципліни. У статті не йдеться про використання технічних засобів чи інтерактивних методів викладання. Зазначається, що предмет сімейного права як галузі права (чи законодавства) прийнято визначати крізь призму переліку його інститутів. Натомість предмет навчальної дисципліни сімейного права є ширшим і повинен включати низку суміжних інститутів. Ідеться про способи врегулювання сімейних спорів (суд, орган опіки та піклування, медіація, інші альтернативні способи), фактичні шлюбні відносини та їхні правові наслідки, домашнє насильство та заходи протидії йому.

Зазначається, що викладання сімейного права має відбуватися з урахуванням і вивченням статистичних даних щодо відповідних інститутів. Наводиться приклад справ про розірвання шлюбу, обсяг яких становить половину всіх сімейних справ, які розглядаються судами першої інстанції, та приблизно 20% загалом усіх цивільних справ, вирішуваних судами. Натомість визнання фіктивним розірвання шлюбу, передбачене Сімейним кодексом України, не трапляється на практиці. Робиться висновок, що у вивченні сімейно-правових інститутів акценти необхідно робити з урахуванням розповсюдженості того чи іншого інституту.

Акцентується на необхідності вивчення сучасних тенденцій розвитку сімейних відносин. Зазначається, що для цього доцільно використовувати дані соціологічних досліджень, зокрема іноземних держав, зважаючи на обмежену наявність таких досліджень в Україні.

Ключові слова: сімейне право, навчальна дисципліна, ефективність викладання.

Prostybozhenko Oleh. Family law as an academic discipline: some thoughts on effective teaching

The paper is devoted to the study of the peculiarities of the family law as a branch of law that have an impact on the effectiveness of teaching family law as an academic discipline. However, the paper does not talk about the use of the technical means or the interactive teaching methods. It is noted that the subject of family law as the branch of law (or legislation) is defined by a list of its institutions. Instead, the subject of family law as the academic discipline is wider and should include a number of related institutions. These have to include resolutions of family disputes (by a court, by guardianship and custodianship authority, mediation and other alternative means), the cohabitation and its legal consequences, the phenomenon of domestic violence and measures to combat it.

It is stated that the teaching of family law has to take into account and study the statistics on the relevant family institutions. It is provided the example of divorce cases, which account for half of all family cases heard by the courts of first instance and about 20% of all civil cases heard by the courts. Instead, the recognition of fictitious divorce prescribed by the Family Code of Ukraine is not applied in practice. It is concluded that in the study of family law institutes, emphasis should be made taking into account the prevalence of any institute.

Emphasis is placed on the need to study current trends in family relations. It is noted that it is advisable to use data of sociological researches, in particular in foreign countries, taking into account the limited availability of such researches in Ukraine.

Key words: family law, academic discipline, teaching efficiency.

У національній юридичній освіті прийнято розглядати кожен галузь права крізь призму науки, навчальної дисципліни та галузі законодавства і права [1, с. 10–11]. Зазвичай на одній із перших лекцій для студентів дається визначення кожного з указаних понять, такий підхід загалом є усталеним. Безперечно, кожна галузь права, окрім власного предмета та методу регулювання, має ще специфічні риси. Власне всі ці елементи у своїй сукупності зумовлюють особливості її викладання для студентів.

Метою цієї роботи є дослідження низки особливостей сімейного права як галузі права, які мають вплив на якість його викладання як навчальної дисципліни й ефективність підготовки студентів. За результатом здійсненого дослідження буде надано низку рекомендацій щодо вдосконалення навчального процесу у студентів, які навчаються за юридичними спеціальностями. Зауважу, що в межах цієї статті не йтиметься про використання технічних засобів або інтерактивних методів викладання

Аналізоване питання не було предметом самостійного дослідження науковців, які вивчають сімейне право. Зазвичай такі питання досліджуються дещо під іншим кутом, увага не акцентується на ефективності саме навчання студентів. З іншого боку, питання навчання охоплюються науковцями, які досліджують педагогіку. У цьому разі зазвичай ідеться про викладання як явище загалом, а тому увага не акцентується на особливостях викладання галузевих юридичних дисциплін.

Безпосереднім завданням навчання студентів є не лише механічне опанування ними відповідних норм права, а й вироблення навичок практичного вирішення питань із застосуванням відповідних норм права. Такі норми права досить часто належать до різних галузей права, тобто вирішуване питання зазвичай є міжгалузевим. Важливо навчити студента правильно кваліфікувати таке питання й обирати відповідні норми права, які підлягатимуть застосуванню до правовідносин.

У науці сімейного права усталеним є підхід, що передбачає визначення сімейних правовідносин як суспільних відносин, які врегульовані нормами сімейного права

і які виникають із шлюбу, споріднення, усиновлення й інших форм влаштування дітей, що залишилися без піклування батьків [2, с. 763]. Особливістю сімейного права є визначення предмета його регулювання через перелік інститутів, які входять до його структури, що пов'язано, зокрема, з необхідністю розмежування із цивільним правом.

За межами предмета правового регулювання саме сімейного права залишається низка інститутів, які з огляду на їхню сутність варто відносити саме до сімейного права. Наприклад, таким донедавна був інститут фактичних шлюбних відносин, тобто за термінологією чинного Сімейного кодексу України (далі – СК України) «проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу». У радянський період і до ухвалення чинного СК України фактичні шлюбні відносини не визнавалися сімейними відносинами і частково регулювалися нормами цивільного права (майновий аспект). З набранням чинності СК України у 2004 р. на законодавчому рівні такі відносини були визнані сімейними і нині входять до предмета регулювання сімейного права.

У 2017 р. в результаті реформи було ухвалено низку законодавчих актів у сфері протидії домашньому насильству. До такої реформи питанню боротьби з домашнім насильством було присвячено лише кілька статей у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Проте нове законодавство є більш системним, основний законодавчий акт – Закон України «Про запобігання і протидію домашньому насильству» – по-іншому підходить до врегулювання, зміщує акценти на нові заходи із протидії цьому явищу. За таких умов протидія домашньому насильству опиняється за межами як адміністративного права, так і сімейного права.

За таких обставин доцільно звернутися до іноземного досвіду. Наприклад, англійське сімейне право передбачає вивчення законодавства щодо домашнього насильства в межах курсу сімейного права [3]. Вочевидь, за своїм змістом протидія домашньому насильству не є класичним інститутом сімейного права, але має чи не найтісніший зв'язок саме із сімейними правовідносинами. Водночас навчальна

дисципліна є ширшою за своїм предметом (порівняно з галуззю сімейного законодавства), а тому може охоплювати зазначений інститут права.

Для більш ефективного викладання сімейного права доцільно наводити студентам статистичні відомості про відповідний інститут або відносини. Важливо, щоб студенти опановували інформацію щодо кількісних показників відповідних питань, які вивчаються. Доцільно навіть розуміти динаміку розвитку відповідних питань або ж їхнє місце у складі суміжних питань.

Так, наприклад, за 2018 р., за даними Держстатистики, було розірвано 153 949 шлюбів [4], з них, за даними Мінюсту, 53 860 шлюбів було розірвано через органи РАЦС [5]. Приблизно 100 тис. розлучень відбулися в судовому порядку. Суди першої інстанції упродовж 2018 р. було вирішено 535 175 справ позовного провадження, із яких приблизно 195 тис. – справи, які виникають із сімейних правовідносин [6]. Тобто приблизно 40% усіх цивільних справ позовного провадження є сімейними, з яких половина – це справи про розірвання шлюбу. Суди не вирішувалося жодної справи про визнання фіктивним розірвання шлюбу між подружжям, незважаючи на зростання кількості таких випадків, що зумовлено створенням умов для отримання субсидій. Час на вивчення відповідного інституту й акценти в такому навчанні мають відрізнятися в разі дослідження інституту розірвання шлюбу й інституту визнання фіктивним розірвання шлюбу.

У контексті зазначеного важливим також є використання соціологічних даних у викладанні сімейного права. Особливістю сімейного права є його тісний зв'язок із рівнем розвитку фактичних сімейних відносин, на які право може мати лише частковий вплив. Зважаючи на принцип широкої диспозитивності у приватному праві (дозволено все, що прямо не заборонено), правове регулювання сімейних відносин вимушене пристосовуватися до їхнього фактичного розвитку. Наприклад, неврегульованість у радянський час фактичних шлюбних відносин не зумовлювала відсутність таких союзів. Навпаки, вони були і їхня кількість зростала і продовжує зростати, але із 2004 р. це питання було

частково врегульоване. Подібна ситуація нині має місце з одностатевими союзами, які перебувають за межами правового регулювання.

У країнах Заходу прийнято періодично здійснювати масштабні соціологічні дослідження стану сімейних відносин [див. напр.: 7]. Такі дослідження охоплюють широке коло питань, які стосуються не лише юриспруденції, а й економічної науки, охорони здоров'я тощо. Результати таких досліджень слугують підставою для відповідних законодавчих ініціатив, спрямованих на підтримання чи протидію відповідним тенденціям. На жаль, в Україні такі масштабні дослідження не здійснюються, покладатися доводиться на фрагментарні відомості, які отримані неурядовими організаціями в рамках їхніх соціологічних досліджень, а також на статистичні дані органів державної влади. Зрештою, доводиться констатувати, що законодавчі ініціативи в Україні взагалі часто ґрунтуються лише на емпіричному досвіді їхніх ініціаторів.

Брак національних соціологічних досліджень не повинен бути нездоланною перешкодою для підвищення ефективності викладання у вітчизняних вищих навчальних закладах. Навпаки, доцільно брати до уваги іноземний досвід постсоціалістичних країн Центральної Європи та західноєвропейських держав. Адже, як показує досвід, розвиток сімейних відносин в Україні відбувається в тому самому напрямі, але з певною часовою затримкою. Отже, належний аналіз розвитку сімейних відносин у європейських державах створює передумови для глибшого розуміння сучасних процесів і можливих шляхів їхнього розвитку в Україні.

Наступне питання, яке має велике значення для ефективності викладання, стосується психологічних аспектів і конфліктології в сімейних відносинах. Абсолютна більшість судових сімейних справ є надзвичайно конфліктними. Загалом, якщо сімейні суперечності потрапляють до суду, то в більшості випадків рівень конфліктності між учасниками відповідних сімейних відносин сягає найвищої точки. Водночас, зважаючи на специфіку правового регулювання сімейних відносин і динамічність їхнього розви-

тку, судове розв'язання суперечностей не є найкращим способом врегулювання сімейних суперечок. Наприклад, в одному з підручників із сімейного права Британії третє питання першого розділу має назву «Важливість досягнення домовленості» (анг. The Importance of Reaching Agreement) [3]. Тобто вже у вступі до сімейного права, а саме цьому присвячений перший розділ, розповідається про високий рівень конфронтації в сімейних спорах, закладається ідея про необхідність пошуку компромісу замість того, щоб одразу звертатися в суд.

Отже, під час викладання сімейного права у студентів треба формувати чітке розуміння, що судовий спосіб вирішення характеризується високим рівнем конфліктності для учасників такого спору. Натомість доцільно звертати увагу на альтернативні способи врегулювання сімейних спорів. Передусім найбільш популярною у світі і в Україні альтернативою судовому врегулюванню є медіація. В Україні вже є досить розгалужена система навчання сімейної медіації, а сам термін більше не є чимось екзотичним для правників чи посадових осіб. Водночас класичний курс сімейного права зазвичай не містить відповідної інформації.

Останнє питання, яке заслуговує на увагу в межах цієї роботи, стосується саме системи врегулювання сімейних спорів. На відміну від більшості галузей права, сімейне право характеризується наявністю альтернативних судовому способів розв'язання спорів. Вище йшлося про судове врегулювання та медіацію. Але цим національне сімейне законодавство не обмежується. Згідно зі ст. 19 СК України, сімейні спори можуть вирішуватися органом опіки та піклування. Фактично цей порядок є більш швидкою та гнучкішою альтернативою судовому врегулюванню сімейного спору. Рівень конфліктності здебільшого також є нижчим порівняно з випадками розв'язання спору судом (але вищим, якщо зіставляти з медіацією).

Цьому способу врегулювання сімейних спорів у СК України присвячено кілька

статей, а сама процедура взагалі врегульована в постанові Кабінету Міністрів України та локальних актах відповідних органів влади. Однак статистичні відомості вказують на те, що цей спосіб вирішення сімейних спорів є більш популярним серед громадян, ніж судове врегулювання. Водночас під час викладання сімейного права цей спосіб врегулювання або не вивчається взагалі, або ж лише згадується про таку можливість для учасників сімейних відносин без аналізу переваг і недоліків кожного зі способів.

Отже, на наше переконання, обов'язковою складовою частиною викладання курсу сімейного права має бути вивчення способів розв'язання сімейних спорів з обов'язковою характеристикою кожного з них і наведенням статистичних відомостей.

Насамкінець доцільно висловити рекомендації, спрямовані на підвищення якості викладання навчальної дисципліни «Сімейне право»:

1) необхідно розширити предмет цього навчального курсу. Зокрема, доцільно включити такі елементи, як: (1) врегулювання сімейного спору, яке має охоплювати альтернативні методи вирішення спорів, судовий спосіб розв'язання спорів та врегулювання органом опіки та піклування; (2) фактичні шлюбні відносини та їхні правові наслідки; (3) явище домашнього насильства та заходи протидії йому;

2) викладання сімейного права має супроводжуватися широким використанням статистичних відомостей як щодо сімейно-правових інститутів, так і щодо суміжних із ними. Зважаючи на розповсюдженість того чи іншого сімейно-правового інституту, під час навчання студентів мають робитися відповідні акценти;

3) у викладанні навчальної дисципліни мають ураховуватись тенденції розвитку сучасних сімейних відносин, для чого доцільно використовувати дані соціологічних досліджень, зокрема іноземних держав, зважаючи на обмежену наявність таких досліджень в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора, В.Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.
2. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ : Ін Юре, 2009. 952 с.
3. Standley K., Davies P. Family Law. 8th edition. Hampshire : Palgrave Macmillan, 2013. 512 p.
4. Населення України. Кількість розірвань шлюбів. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp (дата звернення: 30.09.2021).
5. В Україні зафіксовано рекордну кількість розлучень. Дзеркало тижня. 27 березня 2019 р. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrayini-zafiksovano-rekordnu-kilkist-rozluchen-306703_.html (дата звернення: 30.09.2021).
6. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 р. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/media/ogl_2018.pdf (дата звернення: 30.09.2021).
7. Families and households in the UK. 2018. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/families/bulletins/familiesandhouseholds/2018> (дата звернення: 10.09.2021).